

דף שבועי

פרשת בשלח, תשפ"א, מספר 1404

הרקע ההיסטורי והגיאוגרפי של שירת דבורה חגי בן-ארצי

שבמישור החוף ובעמקים הצפוניים ישב צבא מצרי שהגן על דרך הים בין מצרים למסופוטמיה. לדרך זו הייתה חשיבות כלכלית וצבאית עצומה למצרים¹. לבני-ישראל לא היה, כמובן, הכוח הצבאי להתמודד עם הצבא של האימפריה המצרית, שהיה מבוסס על כמות גדולה של מרכבות ברזל מהירות. כנראה שהסיבה לכך, שאין שירת ניצחון בספר יהושע למרות שני הניצחונות הגדולים, היא העובדה שההישג בתקופת יהושע היה חלקי, כאמור. המצרים ובני חסותם הכנענים לא הובסו אז באופן מלא ומוחץ. לאחר התבססות בני ישראל באזורי ההר נוצר דו-קיום בין הישראלים והכנענים, כשכל צד משלים עם ההישג החלקי שלו: "וַיְהִי כִּי חָזַק יִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׂם אֶת הַכְּנַעֲנִי לְמַסַּ וְהוֹרִישׁ לֹא הוֹרִישׁוּ" (שׁו' א: כח).

כלומר, גם במקומות שבהם התחזקו בני-ישראל, הם לא סילקו את הכנענים, אלא כפו עליהם את שלטונם. המצב הזה נמשך כמה דורות, עד שלאחר כ-150 שנה מכיבוש הארץ על ידי יהושע, שוב הרימו הכנענים את ראשם ויצאו למערכה מחודשת נגד בני-ישראל בהנהגתו של יבין מלך חצור:²

וַיִּמְכְּרֶם ה' בְּיַד יַבִּין מֶלֶךְ כְּנַעַן אֲשֶׁר מֶלֶךְ בְּחָצוֹר וְשֵׁר צָבָאוֹ סִיסְרָא וְהוּא יוֹשֵׁב בְּחַרְשַׁת הַגּוֹזִים. וַיִּצְעֲקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' כִּי תִשַׁע מְאוֹת רֶכֶב בְּרָזַל לוֹ וְהוּא לַחֵץ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחָזְקָה עֲשָׂרִים שָׁנָה (שׁו' ד: ב-ג).

מה גרם לכנענים להרים את ראשם ולצאת למלחמה לאחר כ-150 שנה של מאזן

ישנן בתנ"ך שלוש שירות ניצחון: שירת הים, שירת דבורה ושירת דוד. שירת הים (ש"מ ט"ו) מובנת על רקע ההצלחה של בני-ישראל להשתחרר מן השעבוד העבדים הבורחים. שירת דוד (ש"מ ב"ב; תה' י"ח) מובנת גם היא על רקע ההצלחה הבלתי נתפסת של דוד, המלך הצעיר, להביס ולהכניע את כל אויבי ישראל, ולהקים אימפריה ענקית המשתרעת עד נהר פרת: "וַיִּדְבַּר דָּוִד לֵה' אֶת דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַצֵּיל ה' אֶתוֹ מִכַּף כָּל אֹיְבָיו וּמִכַּף שָׂאוֹל" (ש"מ ב"ב כב: א).

שירת דבורה מובנת פחות; מדוע זכה הניצחון על יבין מלך חצור לתגובה כל כך דרמטית, שלא זכו לה הניצחונות של אהוד בן גרא על המואבים או של גדעון על המדיינים? מה מיוחד במלחמת דבורה וברק עם הכנענים? את הכנענים ניצח כבר יהושע בן נון בשני קרבות גדולים: הקרב עם מלכי הדרום (יה' י'), והקרב עם מלכי הצפון בהנהגתו של יבין מלך חצור (יה' י"א). אך אלה היו ניצחונות חלקיים בלבד; בני-ישראל הצליחו להשתלט על אזורי ההר-המרכזי והצפוני, אך לא הצליחו להשתלט על העמקים ועל מישור החוף:

יְהוֹשֻׁעַ זָקַן בָּא בַּיָּמִים... וְהָאָרֶץ נְשָׂאָרָה הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ (יה' יג: א). וַיְהִי ה' אֶת יְהוּדָה וַיִּרֶשׁ אֶת הָהָר כִּי לֹא לְהוֹרִישׁ אֶת יִשְׂבֵי הָעַמֶּק כִּי רֶכֶב בְּרָזַל לָהֶם (שׁו' א: ט).

כך גם בחלק הצפוני של הארץ: "ולא הוריש מנשה את בית שאן... ואת תענך... ואת יושבי מגדו... ויאול הכנעני לשבת בארץ הזאת" (שׁו' א: כז).

לאור הממצא הארכיאולוגי אנחנו יודעים,

1 על שלטון מצרים בכנען ראו: אטלס כרטא לתקופת המקרא, ירושלים 1964, עמ' 31-39.
2 ברור שאין מדובר באותו מלך מימי יהושע. השם "יבין מלך חצור" הוא שם שושלת, כמו פרעה במצרים.

* ד"ר חגי בן-ארצי שימש כמרצה במרכז ללימודי יסוד ביהדות של האוניברסיטה, וכיום מרצה במכללת ליפשיץ בירושלים.

שהסכנה העיקרית במצב של ניתוק הייתה היטמעות והתבוללות של שבטי הצפון בתוך האוכלוסייה הכנענית והפיניקית שמקיפה אותם. דבורה לא הסתפקה בקריאה כללית, אלא הציעה גם את המהלך הטקטי של המלחמה: "לך ומשכת בְּהַר תְּבוֹר וְלַקְחָת עִמָּךְ עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי נַפְתָּלִי וּמִבְּנֵי זְבֻלֹן" (שם ד:ו).⁵ כנביאה היא מבטיחה גם את תוצאות המלחמה: "וּמִשְׁכָּתִי אֲלִיךְ אֶל נַחַל קִישׁוֹן אֶת סִסְרָא שֶׁר צָבָא יָבִין וְאֶת רַכְבּוֹ וְאֶת הַמּוֹנֵוֹ וְנִתְתִּיחוּ בְיָדָךְ" (שם:ז). תגובתו של ברק, שהיה כנראה בעל רקע צבאי, מוזרה ותמוהה: "וַיֹּאמֶר אֲלֶיהָ בָּרַק אִם תִּלְכִּי עִמִּי וְהִלַּכְתִּי וְאִם לֹא תִלְכִּי עִמִּי לֹא אֲלֶיךָ" (שם:ח). ממתי זקוק איש צבא לאישה שתלך איתו למלחמה? מסתבר, שברק ראה בהצעתה של דבורה הצעה בלתי הגיונית. כידוע, הר תבור נמצא בעמק יזרעאל. הוא מנותק מהרי הגליל מצפון וגם מהרי השומרון מדרום. אל הרי הגליל הגבוהים לא העזו הכנענים והפלשתים לעלות, כיון שמרכבות הברזל אינן יעילות בשטח הררי. אבל לרכז כוח צבאי על הר תבור זוהי התאבדות ממש, כיוון שהם יוקפו מיידית על ידי מרכבות הברזל שיתפרסו בעמק המקיף את הר תבור. ואכן, זה מה שקרה: "וַיִּזְעַק סִסְרָא אֶת כָּל רַכְבּוֹ תִשַׁע מֵאוֹת רָכֵב בְּרָזָל וְאֶת כָּל הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ מִחֲרֹשֶׁת הַגּוֹיִם אֶל נַחַל קִישׁוֹן" (שם:יג).⁶ תגובתו של ברק מבוססת על ההנחה שלוחמיו לא יקבלו את המהלך המסוכן והבלתי-הגיוני שדבורה מציעה. הסיכוי היחיד שהמהלך הזה יתקבל הוא רק אם דבורה הנביאה עצמה תגיע אל כינוס הלוחמים, ותדבר אליהם כנביאה שמביאה את דבר ה'. ואכן, דבורה מתלווה אל ברק, והיא מפילה בלוחמים רוח של אמונה והתלהבות דתית שמעוררת בחיילים אומץ וגבורה: "וַתַּעַל עִמּוֹ דְּבֹרָה... וַתֹּאמֶר דְּבָרָה אֶל בָּרַק קוּם כִּי זֶה הַיּוֹם אֲשֶׁר נָתַן ה' אֶת סִסְרָא בְיָדְךָ הֲלֹא ה' ייתכן שהיא מזכירה רק את שני השבטים האלה ולא את אשר ונפתלי, כיוון שהם היו כבר בתהליך מתקדם של היבלעות בתוך האוכלוסייה הכנענית. רמז לכך מופיע בברכת יעקב ליששכר (בר' מט:יד-טו). גם אשר נהנה משיתוף פעולה מסחרי עם הפיניקים (ש'ו' ה:יז). בסופו של דבר השתתף יששכר במלחמה: " וַיִּשְׁכַּר כֵּן בָּרַק בְּעִמְק שְׁלַח בְּרַגְלֵי" (שם:טו).

5 ייתכן שהיא מזכירה רק את שני השבטים האלה ולא את אשר ונפתלי, כיוון שהם היו כבר בתהליך מתקדם של היבלעות בתוך האוכלוסייה הכנענית. רמז לכך מופיע בברכת יעקב ליששכר (בר' מט:יד-טו). גם אשר נהנה משיתוף פעולה מסחרי עם הפיניקים (ש'ו' ה:יז). בסופו של דבר השתתף יששכר במלחמה: " וַיִּשְׁכַּר כֵּן בָּרַק בְּעִמְק שְׁלַח בְּרַגְלֵי" (שם:טו).

6 אגן הניקוז של נחל קישון משתרע על כל עמק יזרעאל המערבי, ומגיע עד הר תבור.

אימה בינם לבין הישראלים?³ כאן ראוי להביא את השערתו של הארכיאולוג פרופ' אדם זרטל.⁴ זרטל מציע לזהות את סיסרא עם שבט השרדנה, אחד מגויי הים שפלשו לארץ-ישראל מאיי יוון בין השנים 1150-1250 לפני הספירה. בפלישה הזאת הגיעו גם הפלשתים, שהתיישבו במישור החוף הדרומי. שבט השרדנה התיישב בחלק הצפוני של מישור החוף, והביא איתו, כמו שאר גויי הים, מרכבות ברזל ונשק משוכלל. הפלישה הזאת של כוח צבאי חזק הפיחה תקווה חדשה בכנענים, שיחד עם הפולשים יצליחו לסלק את בני-ישראל גם מאזורי ההר שהתנחלו בהם. השילוב של הכנענים עם שבט השרדנה, שמרכזו היה בחרושת הגויים, הצליח להביא להישגים צבאיים של הקואליציה החדשה: "וְהוּא לַחֵץ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחִזְקָה עֲשָׂרִים שָׁנָה" (שם:שם). זרטל מציע לזהות את "חרושת הגויים" של סיסרא בתל אל-אחוואט, אתר שנחפר בשנים האחרונות באזור נחל עירון. משם יצא צבא הפולשים והשתלט על עמק יזרעאל, ובכך ניתק את הקשר בין שבטי הצפון שהתנחלו בגליל, לבין שבטי המרכז, שהתנחלו בהרי השומרון. זהו הרקע לפסוק שמופיע בשירת דבורה: "בְּיַמֵּי שְׁמֹגַר בֶּן עֲנַת בְּיַמֵּי יַעַל חֶדְלוֹ אֲרָחוֹת וְהִלְכִי נְתִיבוֹת יִלְכוּ אֲרָחוֹת עֶקְלָקְלוֹת" (ש'ו' ה:ו). בלשונו מדובר בדרכים עוקפות. כלומר, הקשר בין שבטי המרכז ושבטי הצפון, שהתנהל במשך שנים דרך עמק יזרעאל, הפך להיות מסובך הרבה יותר. ההולכים מהשומרון לגליל ולהפך נאלצו ללכת דרך עבר הירדן המזרחי; לעלות אל הרי הגלעד והגולן ומשם לרדת אל עמק הירדן. אלו הן ה"אֲרָחוֹת עֶקְלָקְלוֹת" שדבורה מתארת בשירתה.

המצב החדש הזה היה בלתי נסבל מבחינת שבטי הצפון, שנותקו מהקשר אל המרכז הדתי והלאומי בשילה. ואכן, דבורה הנביאה מזמינה את ברק בן אבינועם משבט נפתלי, שישב בגליל העליון המזרחי, ומדרבנת אותו לצאת למלחמה. היוזמה למלחמה באה מצד מנהיגה דתית – נביאה ושופטת – כיוון

3 המאמר מבוסס על החישוב הכרונולוגי של פרופ' יהודה אליצור. הוא מתארך את כניסת בני-ישראל לכנען לשנת 1400 לפנה"ס ולא למחצית המאה ה-13.

4 בספרו סודו של סיסרא, תל אביב 2010.

מפתיעה. העובדה שדבורה הנביאה חזתה אותה מראש, ונתנה לברק הנחיות מדויקות להיערך לקראתה, ושהתחזית הזאת אכן התממשה בדיוק כשהתחילה ההתקפה הישראלית – זהו הממד הניסי, ששום הסבר רציונלי לא יכול למצותו: "גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים. הרים נזלו מפני ה' זה סיני מפני ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (שׁו' ה:ד-ה).

מה הקשר בין סיני להר תבור? כל הפרשנים, ראשונים ואחרונים, התקשו בפסוקים אלה. רובם הלכו בעקבות המדרש,¹⁰ המייחס את הפסוקים האלה למעמד הר-סיני, שבו ניתנה תורה לישראל. בזכות התורה, שהצליחה דבורה הנביאה להחדיר בעם, זכו ישראל בניצחון.¹¹ אבל לאור דברינו ברור, שהפסוקים מתארים את אפיק ים סוף, שמתקדם מסיני ("זה סיני") צפונה אל הנגב ("שׁוּדָה אֲדוֹם"), ומשם לעמק הירדן ולעמק יזרעאל. האפיק הזה, שממטיר כמויות עצומות של גשם בזמן קצר, מתואר היטב במילים: "אָרֶץ רַעֲשָׁה (רעמים וברקים) גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים. הרים נזלו מפני ה' (שטפונות והצפות)". ההשגחה האלוהית היא שהביאה את התופעה הנדירה הזאת, בזמן המדויק שעם-ישראל היה זקוק לה.

הניצחון היה שלם ומוחלט: "וַיִּפֹּל כָּל מַחֲנֵה סִיסְרָא חָרַב לֹא נִשְׁאָר עַד אֶחָד" (שׁו' ד:טז), וקרה בעקבותיו משהו שלא התרחש מאז ימי יהושע; הצבא הישראלי הצליח לחדור אל הערים הכנעניות המבוצרות – בראשן מגידו וחצור – ולהחריב אותן.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

10 ספרי לג, ו.
 11 ראו רש"י, רד"ק, מצודת דוד, וכן גם פירושו של י' אליצור בסדרה דעת מקרא.

יָצָא לְפָנָיִךְ (שם: י, ד). וכפי שניבאה, ההבטחה האלוהית התקיימה והצבא הכנעני-פלשתי ניגף לפני צבא ישראל: "וַיִּהְיֶה ה' אֶת סִיסְרָא וְאֶת כָּל הָרֶכֶב וְאֶת כָּל הַמַּחֲנֵה לְפִי חָרַב לְפָנָי בָּרֶק... וּבָרֶק רִדְף אַחֲרֵי הָרֶכֶב וְאַחֲרֵי הַמַּחֲנֵה עַד חַרְשֵׁת הַגּוֹיִם וַיִּפֹּל כָּל מַחֲנֵה סִיסְרָא לְפִי חָרַב לֹא נִשְׁאָר עַד אֶחָד" (שם: טו-טז). מה קרה? איך ניגף צבא מרכבות עצום לפני לוחמים חסרי נשק ברזל? מדוע נאלצו סיסרא ואנשיו לנטוש את המרכבות ולנוס ברגליהם? ("וַיִּרֶד סִיסְרָא מֵעַל הַמְרֻכָבָה וַיָּנֶס בְּרַגְלָיו" – שם: טו).

פרק ד' אינו נותן את ההסבר הצבאי לתבוסה, אלא רק את ההסבר הדתי, אבל רמזים למה שהתרחש נמצאים בשירה, בפרק ה'.⁷ מרמזים אלה עולה, שהתרחש שיטפון פתאומי בנחל קישון, שהציף שטחים גדולים בעמק יזרעאל, וגרם למרכבות של סיסרא לשקוע בבוץ הטובעני של אדמת העמק הכבדה: "נַחַל קִישׁוֹן גָּרַפָם נַחַל קְדוּמִים נַחַל קִישׁוֹן... (שׁו' ה:כא). ואכן, ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו מספר בספרו "קדמוניות היהודים", שגשם פתאומי החל לרדת מלווה בסופת ברקים ורעמים, והוא שגרם לאותו שיטפון גדול שתקע את מרכבות סיסרא.⁸

מסתבר, שההפתעה של הצבא הכנעני נבעה מן העובדה שהגשם ירד בקיץ. כידוע, אין מנהלים מלחמות בחורף, לא בעולם העתיק וגם לא בימינו. האם מוכרת לנו תופעה כזאת באקלים של ארץ-ישראל? כן, והיא נקראת "אפיק ים-סוף". זוהי מערכת גשם המלווה בסופות רעמים, שמקורה באזור ים-סוף, ומשם היא נעה צפונה. לעיתים קרובות, המערכת מתקדמת מים-סוף לאורך הערבה ובקעת הירדן, והיא מגיעה עד לעמק הירדן ועמק יזרעאל. התופעה הזו יכולה להתרחש בכל עונות השנה, כולל בקיץ, ולהפגיע אפילו את החזאים, בגלל התנועה המהירה שלה.⁹ הנס שהתרחש במהלך המלחמה היה העיתוי של התופעה האקלימית הזאת, שהיא נדירה למדיי ובדרך כלל

7 לכן ראוי לקרוא את פרק ד' יחד עם פרק ה' כמנהג האשכנזים, ולא רק את השירה, כמנהג הספרדים.
 8 קדמוניות היהודים, ספר חמישי ה', ד: "וכן התנגשו אלו באלו... התחוללה סערה גדולה עם גשמי עוז וברד".
 9 ראו, למשל: יאיר גולדרייך – האקלים בישראל, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 1998.